

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 21

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 21

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2019

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Wolfgang Hock

Untersuchungen zu Daukšas Postille – IV. *Zur Textkonstitution* o 9

Birutė Triškaitė

Milkų šeima XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvoje: genealogijos rekonstrukcija o 73

Kotryna Rekašiūtė

Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais o 127

Birutė Kabašinskaitė

Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje o 147

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891) o 165

Giedrius Subačius

Pirmosios Simono Daukanto knygos *Prasma lotynų kalbos* (1837)

raidės <I-, J->, <i-, j-> ir jų rinkėjai o 193

Jurgita Venckienė

Hektografinis *Trumpas lietuviškos gramatikos konspektas* –

nežinota XIX a. pabaigos gramatika o 209

Daina Urbonaitė, Loreta Vaicekauskienė

Gimtoji kalba mokykloje: Vakarų Europos švietimo paradigimų istorija

su šiandieninės Lietuvos prieskoniu o 233

Ramunė Čičirkaitė

Ar žodžio galo balsių ilgumą lemia kalbų kontaktai? Praeities mįslė

iš kelių kartų įvairiakalbių vilniečių perspektyvos (trukmės aspektas) o 255

Publikacijos (Publications)

Ona Aleknavičienė

Henriko Lyzijaus laišakai (1718, 1722) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I

dėl Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro o 283

Recenzijos (Reviews)

Reda Griškaitė

Recenzuojama: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017 o 311

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė. Aleksandra Tekla Sofja Wolfgang, 1805–1861. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 10, 2016 o 331

Paweł Brudzyński

Recenzuojama: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija: NOVUM TESTAMENTUM Domini Nostri Jefu CHristi Lithvanicâ Lingvâ donatum* o 339

Dalia Dilytė

Recenzuojama: Mikas Vaicekuskas (sud., par.), Daiva Krištopaitienė (par.), Kristijonas Donelaitis, *Raštai 2. Poetiniai tekstai. Metų eilutės ir žodžių junginiai, Metų fragmentas, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, pasakėčios, eilėraščiai, kiti eiliavimai*, Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai, 2019 o 347

Dalia Satkauskytė

Recenzuojama: Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, 2018 o 353

Ruth Leiserowitz

Rezension von: Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (Hrsg.), *Chronik der Schule zu Nidden*, 2013; Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (sud.), *Nidos mokyklos kronika*, 2016 o 361

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Gytis Vaškelis

In memoriam Petruui, Petruui Kalibatui (1948–2019) o 371

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Ar žodžio galo balsių ilgumą lemia kalbų kontaktai? Praeities mįslė iš kelių kartų įvairiakalbių vilniečių perspektyvos (trukmės aspektas)

1. ĮVADAS. Šiame straipsnyje bandomos tikrinti su žodžio galo (balsių) ilginiu ir jo kilme susijusios istoriškai susiklosčiusios aksiomos, kurios iki šiol populiarios lietuvių kalbotyros normatyvinėje tradicijoje, pirmiausia – kad kalbų kontaktai veikia vilniečių lietuvių balsių ilgumą kirčiuotame žodžio gale ir ilgesnių variantų čia randasi dėl rusų ir lenkų kalbų įtakos. Straipsnyje lyginama trijų vilniečių grupių – lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir rusų bei lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojančių – tartis, o kalbų kontaktai operacionalizuojami kaip mišrioje šeimoje augusių vilniečių kirčiuotame žodžio gale tariami /i/, /u/¹ variantai. Daroma prielaida, kad, jei, kaip teigiama, ilgesnių žodžio galo variantų lietuvių kalboje yra radęsi dėl rusų ir lenkų kalbų įtakos, mišrioje šeimoje augę vilniečiai žodžio galo balsius tars ilgesnius nei lietuviai.

Lietuvių kalbotyroje žinoma², kad tarp balsio trukmės ir įtempimo požymių esama papildomosios distribucijos, t. y. kai balsių skiriamąjį vaidmenį atlieka trukmė, įtempimas laikomas fonologiškai nerelevantišku požymiu, o kur šį vaidmenį atlieka įtempimas, nerelevantišku fonologiniu požymiu laikoma balsių trukmė. Antano Parkerio atliktų audicinių eksperimentų duomenimis³, savaiminė balsių trukmė priklauso nuo jų pakilimo, todėl aukšutinio pakilimo balsiams /i/, /u/ charakterizuoti svarbiau remtis ne trukmės, bet įtempimo rodikliais. Pasak Parkerio, trukmės ir įtempimo subordinacija esanti priešinga, t. y. kuo balsiai įtemptesni, tuo jie trumpesni⁴. Be to,

1 Tarp pasvirųjų brūkšnių /i/, /u/ rašomi sociolingvistiniai kintamieji. Jie suvokiami kaip abstrahuoti fonetinio lygmens vienetai, apimantys tą pačią referencinę, bet skirtingas kategorines socialines reikšmes turinčius variantus (Androutsopoulos

2000; Coupland 2007, 8). Rašto kalboje juos atitinka „trumposios“ raidės <i>, <u>.

2 Pakerys 1982; Girdenis 2003.

3 Pakerys 1982, 102.

4 Pakerys 1982, 89.

kintant balsių kiekybei, kinta ir jų kokybė⁵. Vis dėlto straipsnyje detalai aptariami tik /i/, /u/ kiekybės (trukmės) požymiai ir trumpai pateikiami bendrieji jų kokybės (konkrečiai – įtempimo) požymiai. Detaliau /i/, /u/ kokybės požymius ir jų ryšį su kiekybės požymiais planuojama paanalizuoti tam skirtame straipsnyje.

1.1. TYRIMŲ APŽVALGA. Lietuvių kalbotyroje ir normatyviniuose tekstuose kirčiuotų trumpaisiais užrašomų balsių tarimas pusilgių ar ilgųjų vadinamas ilginiu. Dažniausiai ilginimas kamiene laikomas tariniu (rytietišku) reiškiniu⁶, o štai žodžio gale – kvalifikuojamas kaip tarties žargonas⁷, atėjęs iš kitų kalbų arba jų paveiktas⁸, nebūdingas jokiai lietuvių kalbos tarmei⁹. Teigiama, kad žodžio galo ilginimas būdingas lietuviškai kalbantiems rusams, rusų kalbos paveiktiems lietuviams¹⁰, taip pat dvikalbiams kalbėtojams¹¹. Kaip matome, žodžio galo ilginimo kilmė siejama su slavų kalbos poveikiu lietuvių kalbai. Be to, teigiama¹², kad rusų kalboje, kitaip nei lietuvių, trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmės skirtumas – fonologiškai ir psichoaustiškai nerelevantiškas požymis. Vis dėlto Valerijus Čekmonas, remdamasis Baltarusijoje esančios lietuviškos Pelesos salos dvikalbių gyventojų vokalizmo duomenimis¹³, nustatė¹⁴, kad bent jau baltarusių kalbos kirčiuoti balsiai pagal įtempimą yra panašūs į lietuvių kalbos kirčiuotus ilguosius balsius, tačiau pagal trukmę jie panašesni į lietuvių kalbos kirčiuotus trumpuosius balsius¹⁵. O kokius balsius kirčiuotame žodžio gale taria rusai ir lenkai, kalbėdami lietuviškai? Ar dėl kalbų interferencijos (toks reiškinytis gerai žinomas garsų tyrėjams¹⁶) lietuvių kalbos trumpuosius balsius jie tars ilgesnius ar tokius pat trumpus kaip lietuviai? Ar (ir jei taip – kaip) skirsis lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir rusų bei lenkų vilniečių /i/, /u/ įtempimas kirčiuotame žodžio gale?

Kirčiuoti trumpieji balsiai ne tik trumpi, bet ir pusilgiai ar ilgi gali būti tariami ir Vilniaus lietuvių kalboje¹⁷, kur balsių trukmės variantiškumas taip pat fiksuojamas ne tik kamienu (pvz.: *būvo, vīsas*), bet ir žodžio gale (pvz.: *visi, kitū*) skiemenyse ir taip pat vadinamas ilginiu. Vilniaus kalbos tyrėjai užsimena¹⁸, kad žodžio gale pusilgių ar ilgųjų balsių gali būti tariama dėl lenkų ar apskritai slavų kalbų įtakos, tačiau, kaip žodžio galo balsių trukmę čia veikia kalbų kontaktai, iki šiol sistemingai netirta. Taigi panašu, kad apie kalbų kontaktų įtaką lietuvių vilniečių balsių trukmei kalbama prielaidiškai, o pačios prielaidos formuluojamos remiantis (nesistemingais) empiriniais stebėjimais.

5 Pakerys 2003, 37.

6 Vaitkevičiūtė 1966, 31; Vitkauskas 1972, 51; Pupkis 2005, 25; Pupkis 2006b, 5.

7 Vitkauskas 1978, 24; Pupkis 2006a, 5; Pupkis 2006b, 6.

8 Zinkevičius 1966, 104; Grumadienė 1983, 85, 87; Pupkis 2006b, 7.

9 Pupkis 2006b, 7.

10 Vitkauskas 1991, 2.

11 Zinkevičius 1966, 104.

12 *LKE*² 461.

13 Čekmonas 2018 [1980].

14 Čekmonas 2018 [1980], 407.

15 Čekmonas 2018 [1980], 407.

16 Best, Strange 1992.

17 Grumadienė 1983, 85–86, 87; Grinaveckienė, Vitkauskas 1997, 11.

18 Grinaveckienė, Vitkauskas 1997, 11.

Suprantama, dialektologai kalbos atmainoms tirti kelia kitus tiriamuosius klausimus nei sociolingvistai, esama ir kitokios informantų atrankos, taikoma kita tyrimo metodologija. Vis dėlto, kitaip nei teigiama, mūsų tarmėse žodžio galo ilginimo atvejų esama. Įdomu, kad žodžio galo ilginimo faktų aptinkama tose patarmėse ar šnektose, kurios sąveikavo ar tebesąveikauja su slavų kalbomis (1.2). Esama ir šnekų, kurių aprašuose apie ilginimo žodžio gale atvejus neužsimenama, nors šnekų atstovai gyvena daugiakalbėje aplinkoje (1.3).

1.2. TARMĖS, KURIŲ APRAŠUOSE MINIMAS ŽODŽIO GALO ILGINIMAS. Štai *Aukštaičių tarmių tekstų* įvade Žaneta Markevičienė¹⁹ nurodo rytų aukštaičius vilniškius ir teigia, kad čia kirčiuoto žodžio galo ilginimas naujas ir gana paplitęs, apimantis ne tik žodžio galą (pvz.: *vienì, visì, linùs, gi.venù*²⁰), bet ir fiksuojamas tvirtagaliuose mišriuosiuose dvigarsiuose (pvz.: *liñksma, susiřgus* ‘susirgusi’, *dešim̃s* ‘dešimt’). Pasak Markevičienės, čia jis neabejotinai atsiradęs veikiant slavų kalboms ir sietinas su jaunesniais kalbėtojais. Slavų įtaką įrodančių faktų nepateikiama, o ir jaunieji tyrėjos informantai jaunesniais laikytini tik sąlygiškai – pusilgius ir ilguosius variantus vartojanti informantė gimusi 1933 m., taigi iš tiesų ji – vyresnio amžiaus²¹. Ilginimo atvejų fiksuojama ir slavų veikiamos rytų aukštaičių širvintiškių patarmės Gelvonų šnektoje. Tiesa, nurodoma²², kad čia pusilgių variantų pavartojama retai ir, kaip matyti iš pateikiamų vartosenos pavyzdžių²³, tik pavienėse formose: sutrumpėjusiose (bendraties formanto balsį *i* numetusiose) nepriesaginėse veiksmažodžių bendratyse (pvz., *li.pt* ‘lipti’) ir liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrojo asmens formose (pvz., *li.pk* ‘lipk’). Pietinių vakarų aukštaičių šiauliškių patarmėje galiniuose skiemenyse vartojami tik trumpieji balsiai²⁴, tačiau pasitaiško, kad ištariamai ir pusilgiai. Pusilgių balsių tarimą čia aktualizuoja lingvistinis veiksnys – pozicija žodyje. Teigiama²⁵, kad šiauliškiai (kaip ir anksčiau minėti gelvoniškiai) balsius pailgina sutrumpėjusiose nepriesaginėse veiksmažodžių bendratyse, pvz.: *suti.kf* ‘sutikti’, *mu.šf* ‘mušti’. Kad ir kai kurie šiauriniai pietų aukštaičiai (pavyzdžiui, Jačiūnų, Neprėkštos, Svirplionių, Lomenių kaimų gyventojai) ilgina trumpuosius balsius įvairiose pozicijose (taigi ir žodžio gale), Palomenės punkto apraše nurodo Česys Grenda²⁶. Kokia ilgesnių balsių kilmė, taip pat nepaaiškinama²⁷. Šios patarmės plotas laikomas etniškai mišriu, o rytinė jų dalis – susiformavusi suslavėjęs lietuviškai teritorijai²⁸, todėl jei kalbų kontaktai veikė lietuvių tariamų

19 Markevičienė 1999, 21.

20 *i, u* autorė žymi /i/, /u/ pailginimą ir pasiaurinimą kirčiuotame žodžio gale ir tvirtagaliuose dvigarsiuose: *kitì, puřvas* (Markevičienė 1999, 11).

21 1997 m. įrašant tarmės duomenis ji buvo 64 m.

22 Zinkevičius 1966, 108.

23 Zinkevičius 1966, 108.

24 Kazlauskaitė 2005, 12; Kazlauskaitė, Lapinskienė, Bacevičiūtė 2007, 29.

25 Kazlauskaitė 2005, 11.

26 Leskauskaitė 2018, 29.

27 Leskauskaitė 2018, 29.

28 Leskauskaitė 2018, 27.

balsių ilgumą, kirčiuotame žodžio gale ilgesni balsiai čia galėtų būti tariami ir dėl slavų kalbų įtakos. Bent jau taip ilgesnių balsių tarimas veikiausiai būtų aiškinamas normatyvinėje kalbotyroje.

1.3. TARMĖS, KURIŲ APRAŠUOSE ŽODŽIO GALO ILGINIMAS NEMINIMAS. Įvairiakalbėms vidurio Lietuvos Babtų apylinkių šnektoms esą būdingas kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas iliustruojamas pavyzdžiais, kuriuose ilgiau tariami tik kirčiuoti kamieno balsiai²⁹. Žodžio galo balsių ilginimas nelaikytinas ir skiriamąja ne vieną kalbą vartojusių Žeimių apylinkių gyventojų tarties ypatybe: nors taip pat nurodoma³⁰, kad Žeimių apylinkių šnektai būdingas kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas iki ilgųjų, tačiau nedetalizuojama, kurioje pozicijoje. Pavyzdžių, kad būtų ilginama žodžio gale, tarmėtyrininkai nepateikia.

Įprasta manyti, kad lietuvių kalba su kitomis kalbomis sąveikavo ir tebesąveikauja tautiškai ir kalbiškai mišrioje vietovėse – didžiuosiuose miestuose, kuriuose XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vyravo rusų ir lenkų kalbos³¹, ir Lietuvos paribio zonoje³². Vis dėlto, kaip matyti iš istorinių ir lauko tyrimuose surinktų duomenų, tautiškai ir kalbiškai mišrios kalbų kontaktų zonos formavosi ir vidurio Lietuvos miesteliuose ir kaimuose³³, priskiriamuose vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių patarmių plotui. Taigi vidurio Lietuvos Babtų ir Žeimių apylinkių šnektos taip pat sąveikavo ir tebesąveikauja su slavų kalbomis. Teigiama³⁴, kad vidurio Lietuvai priklausantis Kauno regionas šiuo metu laikytinas labai sunykusiu istoriniu arealu, kuriame lenkų kalba vartota itin plačiai. Jame lenkų kalbos vartosena buvusi istoriškai lemiamą dvarų kultūros ir bažnyčios įtakos³⁵, tačiau ir šiomis dienomis vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių apsuptyje įsikūrusiuose Žeimiuose kalbama bent keliais vietiniais – lietuvių ir lenkų – kalbų variantais³⁶, o jų atstovų lietuvių kalboje esą juntama ir vietinės lenkų šnektos įtaka³⁷. Vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių patarmių paribiui priskiriamos Babtų apylinkės taip pat patenka į buvusių dvarų teritoriją, o šių apylinkių šnektų atstovai – dvikalbiai, kalbantys ir lietuviškai, ir vietos lenkų kalba³⁸. Daugelyje Lietuvos rajonų (tarp jų – ir išsidėsčiusiuose vidurio Lietuvoje) yra išskirta ir rusakalbių religinių sentikių bendruomenių gyvenamų arealų bei jų tarmių paplitimo vietų³⁹. Babtų apylinkėse jų taip pat gyventa⁴⁰. Taigi lietuviškos jų šnektos gali būti patyrusios ne tik lenkų, bet ir rusų tarmių poveikį.

Jei iš tiesų kalbų kontaktai yra savaiminė priežastis, kodėl kirčiuotame žodžio gale vilniečiai taria ilgesnius variantus, žodžio galo ilginimo atvejų turėtų būti fiksuojama ir tose lietuvių kalbos tarmėse, kurios patiria intensyvesnius kontaktus su slavų kalbomis nei vilniečiai ar kitų Lietuvos regionų gyventojai, konkrečiai – už

29 Geržotaitė 2017, 5.

30 Mikulėnienė 2018, 17.

31 Pupkis 2005, 25.

32 Rutkovska 2016.

33 Morozova 2014; Rutkovska 2014;

Mikulėnienė 2016; Mikulėnienė 2018.

34 Rutkovska 2014, 222.

35 Mikulėnienė 2018, 21.

36 Mikulėnienė 2018, 11.

37 Mikulėnienė 2018, 21.

38 Geržotaitė 2017.

39 Morozova 2014, 241–245.

40 Morozova 2014, 245.

šiandieninės Lietuvos ribų išsidėsčiusiose Baltarusijos salose gyvenančių šnektų atstovai. Taigi įdomu trumpai apžvelgti, ar sudarant Baltarusijos salų šnektoms (Lazūnų, Zietelos, Ramaškonių, Peleos ir kt.) būdingų fonetinių požymių registrus dokumentuojama variantiška kirčiuoto žodžio galo balsių trukmė.

Aptariant lietuvių kalbos salų tyrimų rezultatus teigiama⁴¹, kad kirčiuotų balsių ilginimas paplitęs visose šnektose, tačiau iš pateikiamų vartosenos pavyzdžių gali susidaryti įspūdis, kad pusilgiai ar ilgieji variantai šiose šnektose nuosekliai ilgesni tik kamiene, o ne žodžio gale – pavyzdžiais dažniausiai pateikiami žodžiai, kuriuose balsiai ilgiau tariami kamiene. Tai galinti būti netiesioginė užuomina, kad ilginimas žodžio gale retas. Ją iliustruotų ir Lazūnų, Zietelos bei Ramaškonių šnektų duomenys. Štai aprašant Lazūnų⁴² ir Zietelos⁴³ šnektų vokalizmą pripažįstama arba iš pateikiamų vartosenos pavyzdžių matyti, kad pusilgių variantų kirčiuotame žodžio gale ištariama retsykliais. Pateikiant Ramaškonių šnektos fonologijos aprašą nurodoma, kad ilginimo žodžio gale atvejai nesistemiški, ilginama iki pusilgio garso, kokio šio reiškinio kilmė, esą sunku pasakyti, tačiau iš dalies gali būti, kad taip tariama dėl slavų kalbų apsuptyies⁴⁴. Be to, užsimenama ir apie galimą socialinių kategorijų įtaką žodžio galo balsių trukmei⁴⁵: teigiama, kad čia ilgesnius variantus taria jaunesni informantai (pavyzdžiui, gimę 1932 m.⁴⁶)⁴⁷.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad ir Lietuvos teritorijoje, ir už jos ribų esančiose salose žodžio galo ilginimo faktų esama, tačiau jei apie ilginimo radimąsi ir užsimenama, paprastai jis aiškinamas slavų kalbų įtaka. Pats žodžio galo ilginimas sistemingiau neaprašomas, šnektų tekstuose specialiais transkripcijos ženklais kartais nė nežymimas, nes laikomas nedėsningu, mažareikšmiu, fakultatyvaus pobūdžio⁴⁸, klasifikuojamas kaip svyravimai ar nukrypimai nuo šnektos „normos“⁴⁹. Kodėl? Tam, be kita ko, esama keletu priežasčių.

Pirma, tyrimų metodai. Kaip teigia kai kurie dialektologai⁵⁰, salų šnektos tirtos taikant bemaž tą pačią metodologiją kaip ir Lietuvos teritorijoje vartojamos atmainos. Nebuvo atsižvelgiama į nevienodą jų susiformavimo laiką ir pobūdį, vidinę raidą ir ją, be kita ko, lemiančius kalbinius kontaktus su kalbiškai, kultūriškai ir etniškai asimiliuojančia kita kalbine bendruomene. Dėl intensyvių kontaktų su slavų kalbomis ir kalbėtojais atsirandančios lietuvių kalbos salų tarties ypatybės veikiausiai nefiksuotos, nes buvo ribojamos Lietuvos teritorijoje vartojamų tarmių tyrimo modelio ir šios teritorijos tarmių klasifikacijos, kurios pagrindą sudaro tarmės, patarmės, šnektas ir pašnektas identifikuoti padedančios skiriamosios ypatybės. Gali būti, kad žodžio galo ilginimas skiriamąja šių šnektų tarties ypatybe nelaikytas, todėl į šnektų aprašus sistemingiau netrauktas. Be to, apskritai ilgalaik lietuvių dialektologijoje ir į lietuviškose salose, ir į Lietuvos teritorijoje vartojamas kalbos atmainas buvo žvelgiama kaip

41 Žr. Trumpa 2008, 54 ir ten cituojamus autorius.

42 LazŠT 2013; Vidugiris 2014.

43 Vidugiris 2004.

44 Tuomienė 2008, 24.

45 Tuomienė 2008, 48.

46 Šnektos duomenų rinkimo laikotarpiu informantai buvę ~65–75 m. amžiaus.

47 Tuomienė 2008, 48.

48 Vidugiris 2004, 75, 76.

49 Vidugiris 2004, 76.

50 Pavyzdžiui, Kardelis 2014.

į invariantiškas kalbines sistemas, todėl variantiškumas ar kitimas nuosekliau nei fiksuotas, nei tyrinėtas⁵¹.

Antra, net jei slavų kalbų įtaką patiria visos Baltarusijoje vartojamos lietuvių kalbos šnektos, nebūtinai ši įtaka yra tokio paties laipsnio ir intensyvumo. Esama duomenų, kad kalba ar jos atmainos linkusios priimti tuos svetimus elementus, kurie atitinka jos raidos tendencijas⁵². Baltarusijos salų šnektos yra siejamos su skirtingomis lietuvių kalbos tarmėmis (pavyzdžiui, Ramaškonių šnektą laikytina artima pietų aukštaičių⁵³, Zietelos – susijusi su pietiniais vakarų aukštaičiais, pietų aukštaičiais ir su rytų aukštaičiais vilniškiais⁵⁴, Lazūnų – rytų aukštaičių vilniškių⁵⁵), todėl ir jų raidos tendencijos galinčios būti skirtingos. Taigi ir dėl kalbų kontaktų esą atsirandančio žodžio galo ilginimo laipsnis šiose šnektose galintis būti skirtingas. Ne to paties laipsnio ir intensyvumo rusų, baltarusių ir lenkų įtaką veikiausiai patiria ir Lietuvos teritorijoje vartojamos šnektos.

Trečia, žodžio galo ilginimas yra labai retas ir būtent todėl mūsų tarmėse sistemingiau nefiksuotas. Štai iš Vilniaus kalbos tyrimų žinoma⁵⁶, kad lietuviai vilniečiai ilgiau taria tik maždaug kas dvyliką kirčiuotą žodžio galo skiemenį, be to, dažniau jis būna pusilgis nei ilgas.

Nors kiekvieną tiriamą kalbos atmainą reikėtų tirti atskaitos tašku laikant vienu jos pačios elementų santykius kitų atžvilgiu, lietuvių kalbotyros normatyvinėje tradicijoje paprastai išlaikoma vertinamoji perspektyva. Tas pasakytina ir apie žodžio galo ilginimą – standartinės kalbos atžvilgiu jis charakterizuojamas kaip netaisyklinas, žargoninis⁵⁷, vadinamas gatvės faktais⁵⁸ ir lietuviams vilniečiams nebūdingu reiškiniu. Tokia vertinimo perspektyva išlaikoma ne tik ilginimo, bet ir miesto (be kitų, ir Vilniaus) kalbos atžvilgiu: ji asocijuojama⁵⁹ su žargoniška, prasčiokiška kalba, o tokios kalbos vartotojais įvardijami⁶⁰ žemesnio statuso ir išsilavinimo, darbininkų profesijų atstovai (virėjai, skalbėjos, santechnikai, kiemsargiai, pagalbinių darbininkai, padavėjai, kirpėjai, technikai vidutinio sunkumo pramonės darbininkai ir pan.), taip pat nelietuvių kilmės kalbėtojai. Socialiai stigmatizuojant miesto kalbos vartotojus, socialiai stigmatizuojamos ir būdingosios miesto kalbos ypatybės, o štai kas – kalbų kontaktai ar socialinė reikšmė – veikia kirčiuoto žodžio galo balsių ilgumą, iki šiol sistemingiau netirta.

Šiame straipsnyje laikomasi nuostatos, kad vilniečiai balsių neilgina, o taria juos skirtingos trukmės⁶¹. Vis dėlto *ilginimo* terminas čia vartojamas kaip trumpesnis ir nusistovėjęs įvardijimas Vilniaus kalbos balsių trukmės variantiškumui apibendrintai pavadinti, taip pat tuomet, jei tokį jį vartoja kiti tyrėjai vilniečių tarties ypatybei

51 Plg. Mikulėnienė 2016.

52 Jakobson 1985, 99, cit. iš Grumadienė 1989, 292; Urbanavičienė 2010, 59.

53 Tuomienė 2008, 11, 15.

54 *ZietŠT* 2005, 17.

55 Vidugiris 2014, 10.

56 Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012.

57 Vitkauskas 1978, 23; Grumadienė 1983, 86;

Pupkis 2006a, 5.

58 Vitkauskas 1973, 48.

59 Pupkis 2005, 22, 26.

60 Pupkis 2005, 22, 26.

61 Apie tai, kodėl kalbant apie Vilniaus kalbą *ilginimo* terminas gali būti vartojamas tik sąlygiškai, plačiau žr. Čičirkaitė 2018, 69–70.

įvardyti. *Balsių ilginimo* terminas taip pat vartojamas, kai lyginami kalbėtojų ar jų grupių balsių trukmės vidurkiai vieni kitų atžvilgiu (jų santykiai) ir nustatoma, kad vieni iš jų iš tiesų yra didesni nei kiti.

Tikrinant prielaidą, kad šiandien lietuvių vilniečių balsių ilgumą veikia kalbų kontaktai, atliktas lyginamasis trijų vilniečių grupių – lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojančių – tarties tyrimas. Jame kalbų kontaktai operacionalizuojami kaip mišrioje šeimoje augusių vilniečių kirčiuotame žodžio gale tariami /i/, /u/ variantai.

Tikslas – ištirti:

1) kokia kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmė lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių kalboje;

2) su kokiomis kategorinėmis socialinėmis reikšmėmis siejama didesnė šių variantų trukmė mišrioje šeimoje augusių vilniečių kalboje;

3) ar /i/, /u/ trukmės rodikliai artina dvikalbius vilniečius prie vienkalbių ir, jei taip, prie kurių – lietuvių ar rusų ir lenkų kilmės;

4) ar mišrioje šeimoje augusių vilniečių /i/, /u/ trukmės rodikliams turi įtakos, kokią – lietuvių ar rusų ir lenkų – mokyklą jie lankė.

Daroma prielaida, kad, jei ilgesnių žodžio galo variantų lietuvių kalboje randasi dėl rusų ir lenkų kalbų įtakos, mišrioje šeimoje augę vilniečiai žodžio galo balsius tars ilgesnius nei lietuviai. Be to, jei tiesioginė kalbinė interakcija veikia šių balsių trukmę, ilgesnius juos tars tie mišrūs vilniečiai, kurie lankė mokyklą rusų ar lenkų dėstomąja kalba, nes jų aplinkoje sąveikos su rusų ar lenkų kalba būta daugiau. Analizuojant mišrių vilniečių balsių trukmės rodiklius ir lyginant juos su lietuvių bei rusų ir lenkų, norima nustatyti, ar rusų ir lenkų kalbos yra Vilniaus lietuvių kalbos fonetinių variantų formuotojos ir kaip kelių gimtųjų kalbų vartojimas veikia balsių ilgumą, o ne pateikti išsamų Vilniaus kalbos vokalizmo aprašą. Dėl šios priežasties straipsnyje nenurodoma, į kokią trukmės intervalą patenkantys balsiai klasifikuotini kaip trumpieji, pusilgiai ar ilgieji.

2. TYRIMO METODIKA. Tyrimo informantais tapo 66 įvairaus amžiaus, lyties, veiklos tipo, statuso ir gimtosios kalbos Vilniuje gimę vilniečiai, atsitiktinės atrankos būdu atrinkti iš vilniečių kalbos tyrimams skirtos duomenų bazės „Kalba Vilnius“⁶². 40 informantų yra lietuviai, 20 – augę mišrioje šeimoje, 6 – rusų ir lenkų kilmės. Tyrime dalyvavo vienodas skaičius vyrų ir moterų $(20 + 10 + 3) \times 2 = 66$ (žr. 1 lentelę).

Vilniečių kalbos duomenys rinkti įrašant sociolingvistinius interviu. Tyrimui pasirinkta interviu dalis, kurioje jie tyrėjui pasakoja apie savo gimtąjį miestą, jo pokyčius, vilniečių santykius su kaimynais, požiūrį į kitus miestus ir pan. Kad dalyvauja tyrime apie kalbą ir interviu metodu yra kaupiami jų kalbos duomenys, informantams buvo pasakoma interviu pabaigoje. Taip siekta išgauti kuo mažiau interviu įrašymo aplinkybių paveiktą, kiek įmanoma natūralesnį, spontanišką kalbėjimą⁶³.

⁶² Daugiau apie ją žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt>.

⁶³ Apie sociolingvistiniuose interviu neišvengiamą stebėtojo paradoksą žr. Labov 1972, 209.

amžiaus grupė	GIMTOJI KALBA – LIETUVIŲ		informantų skaičius
	vyrų	moterų	
18–24 m.	21 m. studentas, garso režisierius	18 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivė	8
	22 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivis	19 m. ikimokyklinio ugdymo studentė	
	23 m. ekonomikos studentas, šilumininkas	20 m. kultūros antropologijos studentė, auklė	
	24 m. interneto dizaineris	21 m. grafikos studentė	
25–34 m.	28 m. spaustuvės darbuotojas	25 m. anglų filologė	8
	30 m. kariškis	25 m. bibliotekos skyriaus vadovė	
	32 m. programuotojas	26 m. banko ekonomistė	
	34 m. mokslininkas, fizikas	26 m. tarnautoja	
35–44 m.	38 m. muzikantas, bibliotekininkas	37 m. odontologė	8
	39 m. įmonės vadovas, hidrogeologas	38 m. medicinos sesuo	
	40 m. socialinės rūpybos projektų vadovas	40 m. mokslininkė, archeologė	
	43 m. dażytojas	41 m. restorano vadovė	
45–54 m.	46 m. taksistas	46 m. manikiūrininkė	8
	47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas	47 m. inžinierė	
	48 m. dailės istorikas	48 m. muzikologė	
	52 m. įmonės vadovas, ekonomistas	50 m. siuvėja	
55+ m.	55 m. automobilių mechanikas	55 m. psichologė	8
	56 m. architektas	65 m. inžinierė konstruktorė	
	62 m. treneris, ūkio dalies vedėjas	67 m. architektė restauratorė	
	62 m. elektronikas	72 m. restauratorė	
iš viso informantų	20	20	40
GIMTOSIOS KALBOS – LIETUVIŲ IR RUSŲ ARBA LENKŲ			
18–24 m.	18 m. būsimas studentas	18 m. gimnazistė	4
	24 m. programuotojas	18 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivė	
25–34 m.	30 m. tapytojas, programuotojas	26 m. apklausų atlikėja	4
	30 m. programuotojų vadovas	31 m. namų šeimininkė	
35–44 m.	40 m. rinkodaros specialistas, karys	35 m. direktoriaus pavaduotoja	4
	44 m. muitinės pareigūnas	36 m. dėstytoja, biologė	

GIMTOSIOS KALBOS – LIETUVIŲ IR RUSŲ ARBA LENKŲ			
45–54 m.	50 m. informatikas	48 m. muzikos mokytoja	4
	52 m. architektas	48 m. projektų vadovė	
55+ m.	55 m. architektas	56 m. savanorė	4
	57 m. socialinis darbuotojas	58 m. kolegijos dėstytoja	
iš viso informantų	10	10	20
GIMTOSIOS KALBOS – RUSŲ IR / ARBA LENKŲ			
50+ m.	51 m. gėlininkas, ūkvedys	53 m. administratorė	6
	55 m. taksistas	58 m. siuvėja	
	55 m. radiofizikas	61 m. inžinierė, pensininkė	
iš viso informantų	3	3	

1 lentelė. Tyrimo informantų pasiskirstymas pagal amžių, lytį ir gimtąją(-ąsias) kalbą(-as)

Rusų ir lenkų informantų atrinkta mažiau. Jie sudaro tik kontrolinę grupę, kad būtų galima jų /i/, /u/ trukmę palyginti su kitomis dviem grupėmis. Lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių informantų grupė skaidyta smulkiau (žr. 2 lentelę): pagal statusą jie sąlygiškai suskirstyti į žemo ir aukšto statuso, pagal veiklą – į tradicinę pramonės ir gamybos srities bei šiuolaikišką paslaugų ir žinių įmonėse veiklą vykdančius vilniečius. Aukštesnio statuso kalbėtojai laikytini abiejose veiklos srityse dirbantys (vidurinės grandies) vadovai, vadovaujamas pareigas einantys informantai, žemesnio – abiejų veiklos sričių darbuotojai, turintys pavaldinio statusą⁶⁴.

statusas	GIMTOJI KALBA – LIETUVIŲ		informantų skaičius
	tradicinė veikla (pramonė)	šiuolaikiška veikla (paslaugos)	
žemas (pavaldinys)	22 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivis	19 m. ikimokyklinio ugdymo studentė, auklė	19
	23 m. ekonomikos studentas, šilumininkas	20 m. kultūros antropologijos studentė, auklė	
	28 m. spaustuvės darbuotojas	21 m. grafikos studentė	
	30 m. kariškis	25 m. anglų filologė	
	43 m. dažytojas	26 m. tarnautoja	
	46 m. taksistas	32 m. programuotojas	
	47 m. inžinierė	38 m. medicinos sesuo	
	50 m. siuvėja	38 m. muzikantas, bibliotekininkas	
	55 m. automobilių mechanikas	46 m. manikiūrininkė	
	62 m. elektronikas		
iš viso informantų	10	9	

⁶⁴ Plačiau apie vilniečių pasiskirstymą taip pat žr. Čičirkaitė 2018, 71.

statusas	GIMTOJI KALBA – LIETUVIŲ		informantų skaičius
	tradicinė veikla (pramonė)	šiuolaikiška veikla (paslaugos)	
aukštas (vadovas)	26 m. banko ekonomistė	21 m. studentas, garso režisierius	
	37 m. odontologė		
	39 m. įmonės vadovas, hidrogeologas	24 m. interneto dizaineris	
	52 m. įmonės vadovas, ekonomistas	25 m. bibliotekos skyriaus vadovė	
	56 m. architektas	34 m. mokslininkas, fizikas	
	65 m. inžinierė konstruktorė	40 m. socialinės rūpybos projektų vadovas	
	67 m. architektė restauratorė	41 m. restorano vadovė	
	62 m. treneris, ūkio dalies vedėjas	40 m. mokslininkė, archeologė	
		47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas	
		48 m. dailės istorikas	
	48 m. muzikologė		
	55 m. psichologė		
	72 m. restauratorė		
iš viso informantų	8	12	20
statusas	GIMTOSIOS KALBOS – LIETUVIŲ IR RUSŲ ARBA LENKŲ		informantų skaičius
	tradicinė veikla (pramonė)	šiuolaikiška veikla (paslaugos)	
žemas (pa-valdinys)	31 m. namų šeimininkė	24 m. programuotojas	
	44 m. maitinės pareigūnas	26 m. apklausų atlikėja	
		48 m. muzikos mokytoja	
		56 m. savanorė	
		57 m. socialinis darbuotojas	
		58 m. kolegijos dėstytoja	
iš viso informantų	2	6	8
aukštas (vadovas)	52 m. architektas	30 m. tapytojas, programuotojas	
	55 m. architektas	30 m. programuotojų vadovas	
		36 m. dėstytoja, biologė	
		35 m. direktoriaus pavaduotoja	
		40 m. rinkodaros specialistas, karys	
	48 m. projektų vadovė		
	50 m. informatikas		
iš viso informantų	2	7	9

2 lentelė. Lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių vilniečių pasiskirstymas pagal statusą ir veiklos tipą

Tiriamoji imtis suformuota iš 1320 kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų, po lygiai atrinktų iš kiekvieno informanto kalbėjimo (66 kalbėtojai × 2 kintamieji × 10 kiekvieno kintamojo pavartojimo atvejų = 1320 tirtinų variantų). Vėliau kompiuterine garsų analizės programa PRAAT instrumentiškai matuota jų trukmė milisekundėmis (ms). Ar vilniečių grupių skirtumai statistiškai reikšmingi, tikrinta IBM SPSS 23.0 programa atliekant statistinę kiekybinių trukmės rodiklių analizę. Itin išsiskiriančios vilniečių grupių trukmės reikšmės nustatytos kvartilų skaičiavimo metodika (1,5 IQR) ir tolesniame tyrimo etape nenaudotos. Tyrimui svarbius /i/, /u/ kokybės požymius žymi formančių F_1 ir F_2 reikšmės. Joms išgauti taikytas balsio vidurinės dalies formančių reikšmių skaičiavimo metodas⁶⁵. F_1 ir F_2 automatiškai skaičiuotos PRAAT programa vyriškam balsui standartinėje 5000 Hz ir moteriškam balsui standartinėje 5500 Hz aplinkoje⁶⁶. Pirmiausia šia programa sužymėtos kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ ribos. Vėliau spektrogramos buvo prašoma atvaizduoti penkis formančių takelius (angl. *formant tracks*) ir žiūrima, ar tiriamojo balsio vidurinės dalies apatiniai du takeliai sutampa su balsio vidurinėje dalyje esančiomis F_1 ir F_2 trajektorijomis. Jei jie atitiko vieni kitus, pasirenkant veiksmus *Queiry / Log2* buvo automatiškai išgaunamos ir užsirašomos F_1 ir F_2 formančių reikšmės tiriamojo balsio vidurinėje dalyje. Itin išsiskiriančios /i/, /u/ formančių reikšmės aptiktos daugiamatei erdvei pritaikytu Mahalanobio atstumų nustatymo metodu (pasirinkus 0,001 reikšmingumo lygmenį [$p\_mah < 0,001$]) ir iš tolesnio tyrimo pašalintos. Tuomet operuojant formančių reikšmėmis iš formančių reikšmių vidurkių pagal formules $|F_1 - 500| + |F_2 - 1500|$ vyro balsui ir $|F_1 - 550| + |F_2 - 1650|$ moters balsui buvo skaičiuoti vilniečių grupių /i/, /u/ įtempimo indeksai.

3. TYRIMO REZULTATAI.

3.1. /i/, /u/ TRUKMĖS RODIKLIAI LIETUVIŲ VILNIEČIŲ KALBOJE.

Ištirta, kad lietuviai vilniečiai kirčiuotame žodžio gale /i/, /u/ taria panašios trukmės: /i/ trukmės vidurkis lygus 62 ms, /u/ – 68 ms. Dažniausiai lietuvių vilniečių tariami /i/ variantai išsidėsto 62 ± 17 ms intervale, o /u/ – 68 ± 16 ms. /u/ variantai nuo trukmės vidurkio nutolę mažiau nei /i/ ir jų trukmės reikšmės vienodesnės – ilgesnės. Tai patvirtina mažesnis /u/ variacijos koeficientas.

kintamasis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>cv</i> (%)
/i/	393	62	17	27
/u/	390	68	16	24

3 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai lietuvių vilniečių kalboje (šiam straipsnyje pateikiamose lentelėse *n* nurodo, kiek kintamojo variantų tirta; $\bar{x}$ žymi kintamojo variantų trukmės santykinio dažnumo vidurkį; *s* reiškia standartinį nuokrypį, iš kurio matyti, kiek vidutiniškai variantai nutolę nuo santykinio dažnumo vidurkiu išreikštos vidutinės reikšmės; *cv* pateikia variacijos [imties kitimo] koeficientą)

⁶⁵ Plačiau apie šį metodą žr. Thomas 2011, 148–149.

⁶⁶ Boersma, Weenink 2010.

Be to, lietuvių vilniečių balsių trukmė susijusi su kategorinėmis socialinėmis reikšmėmis – kalbėtojo amžiumi, profesine veikla ir išsilavinimu⁶⁷. Ištirta⁶⁸, kad trumpesni variantai statistiškai reikšmingai būdingesni jaunesniems, šiuolaikišką paslaugų veiklą vykdančioms, aukštojo išsilavinimo neturintiems lietuviams vilniečiams. O štai ilgesni variantai dažniau fiksuojami vyresnių, aukštąjį išsilavinimą įgijusių, pramonės ir gamybos srityse dirbančių lietuvių kilmės vilniečių kalboje. Be to, kirčiuoto žodžio galo balsių trukmė koreliuoja su amžiumi: kuo kalbėtojai vyresni, tuo dažniau šioje žodžio pozicijoje taria ilgesnius balsius.

Ilgesnių balsių sąsaja su vyresniu kalbėtojų amžiumi lyg ir galėtų rodyti balsių ilginimą esant nykstančiu reiškiniu. Vis dėlto pašamoninių kalbinių nuostatų lygmeniu šis reiškinys gyvybingas: fiksuojamas lietuvių vilniečių kalboje, jis asocijuojamas su aukštu socialiniu statusu ir didele profesine kompetencija, taigi vilniečių kalbinėje bendruomenėje įgyja aukščiausias vertes⁶⁹.

3.2. /i/, /u/ TRUKMĖS RODIKLIAI RUSŲ IR LENKŲ VILNIEČIŲ KALBOJE. Rusų ir lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojančių informantų kalboje kirčiuotų žodžio galo /i/ trukmės vidurkis yra 85 ms, /u/ – 5 ms didesnis ir lygus 90 ms. 24 ms /i/ standartinis nuokrypis reiškia, kad /i/ jų kalboje dažniausiai realizuojama 61–109 ms intervale išsidėstančiais variantais. /u/ standartinis nuokrypis mažesnis – 19 ms, taigi rusų ir lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojantys vilniečiai /u/ paprastai taria kiek mažiau varijuojančios trukmės, ir /u/ variantai patenka į siauresnį 71–109 ms intervalą. Kaip ir lietuvių, mažesnis rusų ir lenkų informantų /u/ variacijos koeficientas patvirtina, kad /u/ variantai nuo trukmės vidurkio nutolę mažiau nei /i/ ir jų trukmės reikšmės vienodesnės – ilgesnės.

kintamasis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>cv</i> (%)
/i/	59	85	24	28
/u/	59	90	19	21

4 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai rusų ir lenkų vilniečių kalboje

Palyginus lietuvių bei rusų ir lenkų kilmės vilniečių tarties duomenis matyti, kad pastarųjų kalboje /i/, /u/ trukmės vidurkis daugiau nei 20 ms didesnis nei lietuvių, ir šis skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu. Gali būti, kad rusų ir lenkų kilmės vilniečių balsių trukmę lemia jų gimtoji kalba, kurioje balsiai dėl kirčio pailgėja.

Be to, nustatyta, kad rusų ir lenkų kilmės informantai trumpiausius /i/, /u/ tarė 10–17 ms ilgesnius nei lietuviai, o ilgiausi jų /i/, /u/ buvo 20–23 ms ilgesni už atitinkamus lietuvių balsius. Taigi jei vilniečių tartis būtų vertinama audiciškai, tarp lietuvių bei rusų ir lenkų kilmės vilniečių tarties balsių trukmės skirtumas būtų jau ne tik instrumentiškai matuojamas, bet ir girdimas. Tokie tyrimo rezultatai paaiškintų,

⁶⁷ Plačiau apie lietuvių vilniečių balsių trukmės rodiklius ir jų sąveiką su kalbėtojų socialinėmis kategorijomis žr. Čičirkaitė 2018.

⁶⁸ Čičirkaitė 2018.

⁶⁹ Čičirkaitė 2017, 150–151.

kodėl ir lietuvių kalbotyros normatyvinėje tradicijoje, ir metalingvistiniame diskurse stereotipizuojama, kad slavai ilgina balsius: lietuviškai kalbančių rusų ir lenkų vilniečių kalboje šie balsiai iš tiesų tariami ilgesni nei lietuvių vilniečių.

kintamasis	lietuviai		statistinis skirtumo reikšmingumas	rusai / lenkai	
	$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)		$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)
/i/	62	45–79	***	85	61–109
/u/	68	52–84	***	90	71–109

5 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai lietuvių bei rusų ir lenkų vilniečių kalboje (čia ir toliau esančiose lentelėse $\bar{x} \pm s$ žymi intervalą, kurio apatinė riba nustatyta iš kintamojo variantų santykinio dažnumo vidurkio $\bar{x}$ atėmus standartinio nuokrypio s reikšmę, o viršutinė riba apskaičiuota prie santykinio dažnumo vidurkio šią reikšmę pridėjus; ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių, vertinta Stjudento t-testu; *** rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu)

Net ir nustačius, kad žodžio galo balsių ilginimas galėtų būti laikomas rusų ir lenkų kilmės vilniečių tarties požymiu, lieka neaišku, ar lietuvių vilniečių kalboje ilgesnių balsių radosi dėl tiesioginių kontaktų su šiomis kalbomis. Į šį klausimą gali padėti atsakyti mišrioje šeimoje augusių vilniečių tarties analizė.

3.3. /i/, /u/ TRUKMĖS RODIKLIAI MIŠRIOJE ŠEIMOJE AUGUSIŲ VILNIEČIŲ KALBOJE. Mišrioje šeimoje augusių informantų /i/, /u/ vidutinė trukmė kirčiuotame žodžio lygi atitinkamai 63 ir 70 ms. /i/, /u/ standartiniai nuokrypiai ir variacijos koeficientai skiriasi nežymiai ir atskleidžia panašias vartosenos tendencijas. Nuo vidutinės trukmės /i/ variantai nutolę bemaž tiek pat, kiek ir /u/ : /i/ – ± 14 ms, /u/ – ± 16 ms. Be to, tiek /i/, tiek /u/ trukmė itin varijuoja, todėl ir trukmės reikšmių sklaida aplink vidutinę reikšmę didelė (tai rodo 20 proc. viršijantys ir /i/, ir /u/ variacijos koeficientai).

kintamasis	n	$\bar{x}$ (ms)	s (ms)	cv (%)
/i/	198	63	14	22
/u/	199	70	16	23

6 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai mišrioje šeimoje augusių vilniečių kalboje

Lietuvių kalbotyros normatyvinėje tradicijoje Vilniaus kalba ir vilniečių kalbėtojų mišrumas asocijuojamas su didesne kalbinių variantų įvairove ir todėl vertinamas neigiamai, tačiau šio tyrimo duomenimis, būtent lietuvių, o ne mišrios kilmės vilniečių tartis išsiskirtų didesne trukmės variantų įvairove – lietuvių /i/, /u/ sklaida aplink vidutinės trukmės reikšmę didesnė (nors ir nežymiai, jų variacijos koeficientai viršija mišrios kilmės informantų variacijos koeficientus).

Mišrioje šeimoje augusių informantų tartis atskleidžia tokią pat /i/, /u/ trukmės ir amžiaus kategorijos koreliaciją kaip ir lietuvių informantų tartis – statistiškai reikš-

mingai dažniau ilgesnius balsius taria vyresni informantai. Be to, vyresnių vilniečių tartis vienalytiškesnė – jų kalboje /i/, /u/ variantų trukmės reikšmės ne tik didesnės, bet ir panašesnės tarpusavyje. Tokias išvadas leidžia daryti 20 proc. viršijantys jaunesnių informantų ir 20 proc. ribos nesiekiantys ar su ja sutampantys vyresnių informantų variacijos koeficientai.

kintamasis	amžiaus grupė	n	$\bar{x}$ (ms)	s (ms)	cv (%)	statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	18–49 m.	137	59	13	22	18–49 m.	***	50+ m.
	50+ m.	59	71	12	20			
/u/	18–49 m.	138	68	16	24	18–49 m.	**	50+ m.
	50+ m.	59	74	13	18			

7 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai jaunesnių ir vyresnių mišrioje šeimoje augusių vilniečių kalboje (***) rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$, ** – $p < 0,01$ lygmeniu)

Didėjant mišrioje šeimoje augusių informantų amžiui augtų ir jų vartojamų /i/, /u/ variantų trukmė. Tokią išvadą leidžia daryti gauta teigiama tiesinė Pearsono koreliacijos koeficiento reikšmė. Tiesa, vyresnio amžiaus ir didesnės trukmės ryšys išlieka silpnas, bet stipresnis nei tarp lietuvių. Šio koeficiento reikšmės išsidėsto ne tarp 0 ir 0,2, kaip nustatyta lietuvių informantų grupėje⁷⁰, o tarp 0,2 ir 0,4: $r_{/i/} = 0,365$ ($p = 0,000 < 0,01$), $r_{/u/} = 0,207$ ($p = 0,003 < 0,01$).

Kaip ir lietuvių, mišrioje šeimoje augusių informantų tariamų /i/, /u/ trukmė išryškina tradicinę ir šiuolaikišką veiklą reprezentuojančių kalbėtojų tarties skirtumus: ilgesni abiejų kintamųjų variantai fiksuojami tradicinėse pramonės ir gamybos srityse dirbančių informantų kalboje, trumpesnius vartoja šiuolaikiška paslaugų veikla užsiimantys informantai⁷¹. Vis dėlto greičiausiai dėl palyginti mažos tiriamosios imties statistiškai labai reikšmingus skirtumus veiklos grupėse atskleidė tik /i/ trukmės vidurkis: gamyboje ir pramonėje dirbančių vilniečių kalboje /i/ trukmės vidurkis 9 ms didesnis nei paslaugas teikiančių vilniečių, /u/ šis skirtumas sudaro 5 ms.

kintamasis	veiklos tipas	n	$\bar{x}$ (ms)	s (ms)	cv (%)	statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	tradicinė	40	71	15	21	tradicinė	***	šiuolaikiška
	šiuolaikiška	128	62	13	21			
/u/	tradicinė	40	75	15	20	tradicinė	/	šiuolaikiška
	šiuolaikiška	129	70	16	23			

8 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai skirtingą veiklą vykdančių mišrioje šeimoje augusių vilniečių kalboje (***) rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu, pasvirasis brūkšnys / reiškia, kad nėra statistinio skirtumo [$p > 0,05$])

70 Plg. Čičirkaitė 2018, 75.

71 Plg. Čičirkaitė 2018, 76.

Kaip ir lietuvių, mišrioje šeimoje augusių kalbėtojų statusas neturi statistiškai reikšmingos įtakos kirčiuotame žodžio gale tariamų balsių trukmei⁷². Žemo socialinio statuso informantai /i/, /u/ taria kiek ilgesnius nei aukšto statuso (/i/ trukmės vidurkių skirtumas žemo ir aukšto statuso informantų kalboje yra lygus vos 1 ms, /u/ – 4 ms), tačiau šie skirtumai reikšmingai skirtingo statuso kalbėtojų tarties nediferencijuoja, taigi ir apskritai jų statuso nenurodo. Žinoma, negalima atmesti tikimybės, kad į tyrimą įtraukus daugiau informantų ir tiriamąją imtį sudarant iš daugiau jų vartojamų variantų išryškėtų didesni ir galbūt jau statistiškai reikšmingi balsių trukmės skirtumai.

kintamasis	statusas (darbo pobūdis)	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>cv</i> (%)	statistinis skirtumo reikšmingumas
/i/	žemas	79	65	15	23	žemas / aukštas
	aukštas	89	64	13	20	
/u/	žemas	80	73	16	22	žemas / aukštas
	aukštas	89	69	15	22	

9 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai aukšto ir žemo statuso mišrioje šeimoje augusių vilniečių kalboje (pasvirasis brūkšnyas / reiškia, kad nėra statistinio skirtumo [$p > 0,05$])

Mišrioje šeimoje augusių dvikalbių informantų kirčiuotame žodžio gale vartojami variantai, nors ir nežymiai, bet ilgesni nei to paties statuso lietuvių. Žemo statuso lietuvių kalboje /i/ trukmės vidurkis yra 63 ms, /u/ – 68 ms⁷³, mišrių informantų kalboje jis atitinkamai lygus 65 ir 73 ms. Aukšto statuso lietuvių informantų kalboje /i/ trukmės vidurkis – 61 ms, /u/ – 68 ms⁷⁴, mišrioje šeimoje augusių – 64 ir 69 ms.

Dvikalbių informantų grupėje išryškėjo statistiškai reikšmingas ($p_{i/i} \leq 0,01$ ir $p_{u/u} < 0,05$) vyrų polinkis vartoti /i/, /u/ variantus, kurių trukmės vidurkis didesnis nei moterų: vyrų /i/ vidutinė trukmė – 66 ms, /u/ – 73 ms, moterų – atitinkamai 61 ir 67 ms. Toks pat polinkis buvo pastebėtas ir lietuvių vilniečių kalboje, tačiau be statistinio skirtumo⁷⁵: vyrų /i/ vidutinė trukmė lygi 63 ms, /u/ – 68 ms, moterų – atitinkamai 60 ir 66 ms.

Kaip keistūsi statistinis skirtumo reikšmingumas padidinus mišrių šeimų informantų ir šiam tyrimui aktualių jų vartojamų variantų skaičių, nežinoma. Gali būti, kad balsių trukmė dvikalbių vilniečių kalboje ir toliau funkcionuotų kaip jų lyties žymiklis, arba priešingai – daugiau kalbos duomenų išryškėjusius lyčių tarties skirtumus niveliuotų. Šio tyrimo duomenys leidžia kelti tolesniais tyrimais tikrintiną prielaidą, kad tarp vilniečių balsių trukmės ir (vyriškosios) lyties kategorijos visgi esama ryšio: kaip matyti, mišrių šeimų vilniečių grupėje /i/, /u/ trukmė funkcionuoja kaip lyties žymiklis, o lietuvių vyrų ir moterų tą ji statistiškai reikšmingai diferencijuoja, jei lytis susiaurinama papildomomis socialinėmis kategorijomis (pavyz-

72 Plg. Čičirkaitė 2018, 77.

73 Čičirkaitė 2018, 77.

74 Čičirkaitė 2018, 77.

75 Čičirkaitė 2019, 105.

džiui, amžiaus)⁷⁶. Prielaidą, kad vilniečių kalbinėje bendruomenėje esama ilgesnių variantų ir vyriškosios lyties ryšio, sustiprintų etnografinio Vilniaus paauglių kalbos tyrimo rezultatai⁷⁷. Nustatyta⁷⁸, kad ilgesni variantai dažnesni vaikinų, ypač tų, kurie kategorizuojami gatvės vaikais, kalboje ir yra vartojami kaip išteklius gatvės paauglių socialinei tapatybei kurti⁷⁹. Siejamas su gatvės paauglių stilistinėmis praktikomis, Vilniaus paaugliams ilginimas turi gatvės, miesto (Vilniaus), jėgos, vyriškumo, kietumo, taip pat slaviškumo⁸⁰ socialines reikšmes⁸¹. Suaugusiųjų vilniečių kalbos tyrimuose nustatytas ryšys tarp ilgesnių variantų ir vyriškosios lyties gali būti laikomas užuomina, kad vilniečių paauglių su ilginimu siejamos socialinės reikšmės nėra lokaliaios, o veikiau globalios – (kategorinę) vyriškumo reikšmę į ilginimo socialinių reikšmių lauką įtraukia ir suaugusieji vilniečiai. Jų reikšmių lauką taip pat sudarytų kitos su kalbėtojų socialinėmis kategorijomis susijusios socialinės reikšmės *vyresnis amžius, tradicinė gamybos ir pramonės veiklos sritis, nelietuvis*.

3.4. AR KALBŲ KONTAKTAI NUO VAIKYSTĖS VEIKIA BALSŲ ILGUMĄ? Palyginus įvairiakalbių vilniečių /i/, /u/ trukmės rodiklius darytina išvada, kad vilniečių kalbinėje bendruomenėje galima išskirti dvi kalbėtojų grupes: lietuvių bei lietuviškai kalbančių rusų ir lenkų. Mišrioje šeimoje augę vilniečiai, kalbėdami lietuviškai, balsius taria tokios pat trukmės kaip ir vienkaliai gimtakaliai lietuviai, todėl drauge su lietuviais sudaro tą pačią kalbėtojų grupę. Be to, tarp lietuvių ir mišrios kilmės vilniečių balsių trukmės statistiškai reikšmingo skirtumo nesama. O štai mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių balsių trukmė skiriasi statistiškai reikšmingai. Beje, tuo pačiu $p < 0,001$ lygmeniu kaip ir lietuvių. Tai suprantama – lietuvių kalba jiems yra tokia pati gimtoji kaip ir lietuviams.

kintamasis	lietuviai		statistinis skirtumo reikšmin-gumas	mišrioje šeimoje augę		statistinis skirtumo reikšmin-gumas	rusai ir lenkai	
	$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)		$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)		$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)
/i/	62	45–79	/	63	49–77	***	85	61–109
/u/	68	52–84	/	70	54–86	***	90	71–109

10 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių kalboje (pasvirasis brūkšny / reiškia, kad nėra statistinio skirtumo [$p > 0,05$], *** rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu)

Kad lietuvių ir mišrios kilmės informantai priskirtini tai pačiai grupei ir skiriasi nuo rusų ir lenkų kaip gimtąsias kalbas vartojančių vilniečių, taip pat matyti paly-

76 Čičirkaitė 2019, 106–107.

77 Čekuolytė 2017.

78 Čekuolytė 2017, 164.

79 Čekuolytė 2017, 164.

80 Ilginimo socialinių reikšmių lauke slaviškumas randasi balsius ilginančius gatvės paauglius apibūdinant kaip kalbančius su rusišku ar lenkišku akcentu.

81 Čekuolytė 2017, 165.

ginus ne tik jų vartojamų variantų vidutinės trukmės rodiklius, bet ir intervalus, kuriuose dažniausiai išsidėsto jų reikšmės. Lietuvių ir mišrių vilniečių intervalai kone sutampa ir uždengia vienas kitą. Apatinė rusų ir lenkų intervalo riba labiau priartėjusi prie lietuvių ir mišrių vilniečių viršutinės ribos, o viršutinė – 20–30 ms viršija lietuvių ir mišrių vilniečių viršutinę ribą. Kitaip tariant, rusai ir lenkai /i/, /u/ taria didesnės trukmės nei lietuvių ir mišrioje šeimoje augę vilniečiai, be to, ilgesnius variantus jie taria nuosekliau.

Straipsnyje tikrinamą prielaidą, kad kalbų kontaktai yra savaiminė priežastis, kodėl aktyvuojami ilgesni žodžio galo variantai, paneigia lietuvių ir rusų bei lenkų dėstomąja kalba mokyklą lankusių mišrioje šeimoje augusių informantų kalbos duomenys. Nustatyta, kad mokyklos dėstomoji kalba neturėjo įtakos mišrioje šeimoje augusių vilniečių tarčiai. Lietuvių bei rusų ir lenkų mokyklas lankusių informantų /i/, /u/ trukmės vidurkiai skiriasi vos 1 ms: mokyklą lietuvių dėstomąja kalba lankusių vilniečių (jų buvo 14) /i/ trukmės vidurkis lygus 63 ms, /u/ – 70 ms, rusų arba lenkų mokyklą lankusių vilniečių (iš viso 6) – atitinkamai 64 ir 71 ms. Trumpiau tariant, mokyklą lietuvių ir nelietuvių dėstomąja kalba lankusių informantų /i/, /u/ trukmės vidurkiai skiriasi bemaž tiek pat, kiek tarpusavyje skiriasi lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių informantų. Gali būti, kad toks tarties sutapimas galėjo rasti mišrios kilmės vilniečiams /i/, /u/ kiekybinius požymius konstruojant pagal gimtąją lietuvių kalbą. Be to, atrodo, kad taip linkę elgtis įvairių amžiaus grupių mišrios kilmės kalbėtojai. Nustatyta, kad tik /i/ variantų trukmė ir tik vienoje 45–54 m. amžiaus grupėje statistiškai reikšmingai ($p < 0,01$) skiria lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių informantų tartį: lietuvių vilniečių /i/ vidutinė trukmė lygi 58 ms, mišrios kilmės vilniečių – 66 ms. Statistiškai reikšmingas skirtumas šioje amžiaus grupėje gali būti atsiradęs dėl lietuviams vilniečiams nebūdingos palyginti nevariantiškos tarties šioje amžiaus grupėje (standartinis nuokrypis, kuris, kaip minėta, atskleidžia, kiek vidutiniškai /i/ variantai nutolę nuo trukmės vidurkio reikšmės, lygus 13 ms).

Priminsiu, kad straipsnyje aprašomam tyrimui atrinkti lietuviai ir mišrioje šeimoje augę informantai reprezentuoja įvairias amžiaus grupes (nuo 18 iki 55+ m.), o rusų ir lenkų – tik vyresnio amžiaus (50+ m.). Taigi nusprendžiau patikrinti, ar nustatyti tiriamų fonetinių variantų vartosenos dėsningumai yra universalūs ir būtų fiksuojami tai pačiai 50+ m. amžiaus grupei priskiriamų, bet skirtingas gimtąsias kalbas ar jų derinį vartojančių informantų kalboje. Ar lyginant 50+ m. vilniečių balsių trukmės rodiklius vis tiek būtų galima išskirti vilniečių kalbinėje bendruomenėje esant dvi kalbėtojų grupes – lietuvius bei rusus ir lenkus?

Gauti rezultatai atskleidė, kad net ir vyresni vienkalbiai lietuviai ir mišrioje šeimoje augę vilniečiai priskirtini tai pačiai lietuvių vilniečių grupei ir kirčiuotame žodžio gale /i/, /u/ variantus taria statistiškai reikšmingai trumpesnius nei rusai ir lenkai (žr. 11 lentelę). Taigi lietuvių ir mišrių informantų tarties panašumas išlieka. Tiesa, šioje amžiaus grupėje skirtumai tarp lietuvių bei rusų ir lenkų grupių jau mažesni: nors ir išlaikydami tokį pat statistinį skirtumo reikšmingumą, jie priartėja prie rusų ir lenkų informantų vidutinės trukmės rodiklių.

kinta- masis	lietuviai		statistinis skirtumo reikšmin- gumas		mišrioje šeimoje augę		statistinis skirtumo reikšmin- gumas		rusai ir lenkai	
	$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)	/	$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)	***	$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x} \pm s$ (ms)		
/i/	68	49–87	/	71	59–83	***	85	61–109		
/u/	71	54–88	/	74	61–87	***	90	71–109		

11 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ trukmės parametrai 50+ m. lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių kalboje (pasvirasis brūkšnys / reiškia, kad nėra statistinio skirtumo [$p > 0,05$], *** rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu)

Palyginus vidutinės trukmės rodiklius ir intervalus, kuriuose dažniausiai išsidės-
to vilniečių tariamų balsių reikšmės, išryškėjo dar vienas reikšmingas lietuvių ir
mišrioje šeimoje augusių informantų tarties skirtumas: vyresnių nei 50 m. mišrioje
šeimoje augusių vilniečių tartis vienaalytiškiausia, apimanti siauriausią balsių trukmės
intervalą. Jie dažniau nei to paties amžiaus lietuviai bei rusai ir lenkai kirčiuotame
žodžio gale tarė panašesnės trukmės balsius. Be to, šių informantų /i/, /u/ vidutinės
trukmės intervalo apatinė riba reikšmingai atsiskyrė nuo lietuvių ir užėmė tarpinę
poziciją tarp jų ir slavų. Vadinasi, dažniausiai mišrūs vilniečiai savo trumpiausius
/i/, /u/ kirčiuotame žodžio gale buvo linkę tarti ilgesnius nei lietuviai ir trumpesnius
nei rusai ir lenkai. Vis dėlto ilgiausių jų tariamų /i/, /u/ reikšmės nuo lietuvių skiria-
si nežymiai: viršutinė riba intervalo, į kurį dažniausiai patenka mišrioje šeimoje au-
gusių vilniečių balsių reikšmės, nuo lietuvių tos pačios ribos skiriasi keletu milise-
kundžių, o štai nuo rusų ir lenkų – ne mažiau kaip 20 ms.

Lyginamoji analizė taip pat atskleidė, kad šioje amžiaus grupėje mišriems vilnie-
čiams būdinga gerokai mažesnė /i/, /u/ trukmės amplitudė ir mažesnis tarties varian-
tiškumas nei lietuviams vilniečiams: mišrių vilniečių kalboje skirtumas tarp didžiausios ir
mažiausios /i/ reikšmės lygus 52 ms, /u/ – 62 ms, lietuvių šie rodikliai atitin-
kamai lygūs 80 ir 77 ms. Didžiausia trukmės amplitudė ir didžiausiu variantiškumu
išsiskiria rusų ir lenkų informantų tartis – jų kalboje /i/ skirtumas tarp didžiausios ir
mažiausios reikšmės sudaro 96 ms, /u/ – 87 ms.

Ar šie vartosenos polinkiai išliktų lyginant lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių
informantų tartį kitose amžiaus grupėse, sunku prognozuoti. Vis dėlto šio tyrimo
rezultatai neleidžia argumentuotai tvirtinti, kad lietuvių vilniečių kalboje ilgesni
žodžio galo variantai aktyvuojami vien dėl intensyvių kalbų kontaktų, – tokia prie-
laidą paneigia mišrioje šeimoje augusių vilniečių balsių trukmės parametrai, kurie
rodo intensyvius kalbų kontaktus kasdien kalbinėje interakcijoje patiriančius mišrius
vilniečius lietuviškai kalbant panašiai kaip ir lietuviai. Tai leidžia teigti, kad žodžio
galo ilginimo kilmė nėra tiesiog intensyvūs kalbų kontaktai.

O kuo skiriasi lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir rusų bei lenkų vilniečių /i/, /u/
įtempimas kirčiuotame žodžio gale? Ar gali būti, kad nuo lietuvių nesiskirianti miš-
rioje šeimoje augusių vilniečių balsių savaiminė trukmė rodo kirčiuotus žodžio galo

/i/, /u/ jų kalboje esant įtemptesnius ir pasislinkus į aukštesnio pakilimo poziciją nei lietuvių? Kitaip tariant, ar lenkų ir rusų vilniečių balsių trukmei neprilygstanti /i/, /u/ trukmė atskleidžia mišrioje šeimoje augusius vilniečius mažesnę trukmę kompensuojant didesniu įtempimu ir iš tiesų trumpinant balsius? Ar ir vilniečiai rusai ir lenkai /i/, /u/ taria ilgiausius, tačiau neįtempčiausius?

/i/, /u/ įtempimo analizė atskleidė, kad vilniečių kalboje kirčiuoto žodžio galo /i/, /u/ trukmė tiesiogiai susijusi su įtempimu, t. y. kuo ji didesnė, tuo didesnis įtempimas būdingas balsiui (žr. 12 lentelės duomenis).

lytis ⁸²	kintamas	lietuviai	statistinis skirtumo reikšmingumas	mišrioje šeimoje augę	statistinis skirtumo reikšmingumas	rusai ir lenkai
vyrai	/i/	361	*	413	*	423
	/u/	375	**	403	***	537
moterys	/i/	324	**	414	***	656
	/u/	361	***	504	**	549

12 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ įtempimo indeksai lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių vyrų ir moterų kalboje (lentelėje nurodomi skaičiai žymi įtempimo indekso reikšmes; kuo jos didesnės, tuo kintamojo variantai įtemptesni; skirtumas tarp formančių reikšmių vidurkių nustatytas MANOVA; *** rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$, ** – $p < 0,01$, * – $p < 0,05$ lygmeniu)

Nors lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių vilniečių /i/, /u/ trukmė statistiškai reikšmingai nesiskiria, skiriasi jų įtempimas – įtemptesnius juos taria mišrioje šeimoje augę vilniečiai. Taigi vargu ar galima tvirtinti, kad didesnis įtempimo indeksas rodo mišrioje šeimoje augusius vilniečius ne nepailginant balsių iki rusų ir lenkų, bet patrupinant juos iki lietuvių tariamų /i/, /u/ trukmės. Šios prielaidos nepagrindžia ir rusų bei lenkų kirčiuotame žodžio gale tariamų /i/, /u/ įtempimo indeksai: kitaip nei buvo galima tikėtis, rusų ir lenkų kalboje /i/, /u/ tariaimi įtempčiausi.

Tiesioginis balsių trukmės ir įtempimo ryšys rodo, kad įtempimas funkcionuoja kaip įvairiomis gimtosiomis kalbomis kalbančių vilniečių grupių indikatorius. Vis dėlto nereikėtų iš akių išleisti fakto, kad šiame straipsnyje aprašomame tyrime /i/, /u/ įtempimo indeksai apskaičiuoti operuojant nenormalizuotomis formančių reikšmėmis, todėl gali būti lygintini tik sąlygiškai – operuojant nenormalizuotomis reikšmėmis nustatyti įtempimo skirtumai gali būti atsitiktiniai, t. y. nulemti besiskiriančių kalbėtojų balsių spektrų. Norint neutralizuoti kalbėtojų anatominių savybių lemiamus formančių reikšmių skirtumus, pravartu naudotis normalizuotais formančių reikšmių duomenimis. Tai – būsimo tyrimo darbas.

82 Vyrų ir moterų tarties duomenys pateikiami atskirai, nes yra žinoma, kad „balsių spektras priklauso nuo konkretaus kalbėtojo, be to, vyrų ir moterų ištartų balsių

spektrų skirtumams įtakos turi ir mažesnis moterų rezonatoriaus dydis“ (Jaroslavienė 2015).

Jau žinome, kad kalbų kontaktai nėra savaiminė priežastis, kodėl kirčiuotame žodžio gale fiksuojami ilgesni /i/, /u/ variantai. Tačiau kokios trukmės /i:/, /u:/ kirčiuotame žodžio gale taria lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir rusų bei lenkų kilmės informantai? Ar jų kalboje esama esama /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ trukmės kontrasto? Ar labai skiriasi lietuvių ir rusų bei lenkų /i:/, /u:/ trukmė?

Iš visų šiame tyrime dalyvavusių 66 informantų suformuota kontrolinė 12 informantų grupė. Į ją įtraukti visi 50+ m. vyrai: penki iš jų – lietuviai, keturi – mišrioje šeimoje augę, trys – rusų ir lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojantys vilniečiai. Iš kiekvieno jų kalbos atrinkta po 10 /i:/, /u:/ variantų ir instrumentiškai tirta, kokia jų trukmė ir kiek ji skiriasi nuo /i/, /u/ trukmės. Iš viso papildomai matuota 240 variantų trukmė (12 kalbėtojų × 2 kintamieji × 10 pavartojimo atvejų).

Palyginus /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ trukmės rodiklius 50+ m. lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir rusų bei lenkų informantų vyrų kalboje, paaiškėjo, kad visose trijose grupėse /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ santykinė reikšmė yra didesnė už 1 (žr. 13 lentelės duomenis). /i:/ trukmės vidurkis viršija 90 ms, /u:/ – 100 ms.

informantų grupė	/i/		/i:/		santykinė trukmė	/u/		/u:/		santykinė trukmė
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s	
lietuviai	68	19	92	20	1 : 1,4	71	17	104	18	1 : 1,5
mišrioje šeimoje augę	71	12	92	16	1 : 1,3	74	13	105	19	1 : 1,4
rusai ir lenkai	85	24	93	16	1 : 1,1	90	19	107	20	1 : 1,2

13 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /i:/, /u/, /u:/ trukmės parametrai 50+ m. lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių vyrų kalboje ($\bar{x}$ ir s reikšmės nurodomos milisekundėmis; santykinė trukmė apskaičiuota /i:/ trukmės santykinio dažnumo vidurkio $\bar{x}$ reikšmę padalijus iš tokios pat /i/ reikšmės, /u:/ – iš /u/)

Vadinasi, nors įprastai teigiama⁸³, kad dėl rusų ar lenkų kalbų įtakos vilniečių kalboje fiksuojama balsių opozicijos *trumpasis–ilgasis* neutralizacija⁸⁴, šio tyrimo duomenys tokio teiginio nepatvirtina – net ir nedideli trumpųjų ir ilgųjų kintamųjų variantų trukmės skirtumai yra statistiškai reikšmingi (žr. 14 lentelės duomenis).

Statistiškai reikšmingai besiskiriantys /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ trukmės vidurkiai rodo, kad lietuviai vilniečiai kirčiuotame žodžio gale trumpuosius balsius skiria nuo ilgųjų. Taigi nors kai kurios /i/ ir /i:/, /u/ ir /u:/ reikšmės gali susikirsti, t. y. patekti į tą patį trukmės intervalą, kirčiuotų trumpųjų žodžio galo balsių ilginimas iki ilgųjų /i:/, /u:/ būdingas ne lietuvių vilniečių makrogrupėms, ne stambiosioms makrosocialinėms kalbėtojų kategorijoms apskritai, bet pavieniams kalbėtojams. Įdomu, kad skirtumą tarp trumpųjų ir ilgųjų balsių realizuoja ir dvikalbiai mišrioje šeimoje augę vilniečiai,

⁸³ Be kitų, Grumadienė 1989, 294.

⁸⁴ Plg. analogiškus Čekmono teiginius apie baltarusių kalbos įtaką Baltarusijoje esančios lietuviškos Pelesos salos lietuvių kalbai (Čekmonas 2018 [1980], 405). Anot jo, dėl baltarusių kalbos įtakos nyksta trum-

pųjų ir ilgųjų balsių opozicija ir Pelesos lietuvių kalboje. Reiškinių, kai vietoj etimologiškai ilgojo garso pradedamas tarti trumpasis, Čekmonas vadina opozicijos degradacijos pradžia (Čekmonas 2018 [1980], 405).

informantų grupė	/i/	statistinis skirtumo reikšminumas	/i:/	/u/	statistinis skirtumo reikšminumas	/u:/
	$\bar{x}$ (ms)		$\bar{x}$ (ms)	$\bar{x}$ (ms)		$\bar{x}$ (ms)
lietuviai	68	***	92	71	***	104
mišrioje šeimoje augę	71	***	92	74	***	105
rusai ir lenkai	85	*	93	90	**	107

14 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /i:/, /u/, /u:/ trukmės ir jų statistinio skirtumo reikšmingumo parametrai 50+ m. lietuvių, mišrioje šeimoje augusių bei rusų ir lenkų vilniečių vyrų kalboje (ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ trukmės santykio dažnumo vidurkių, vertinta Stjudento t-testu; *** rodo, kad skirtumas statistiškai reikšmingas $p < 0,001$, ** – $p < 0,01$, * – $p < 0,05$ lygmeniu)

ir lietuviškai kalbantys rusai ir lenkai. Tiesa, pastarųjų kalboje balsių opozicija *trumpasis–ilgasis* kiek silpnesnė. Turint galvoje faktą, kad slaviška balsių sistema grindžiama balsių opozicija *kirčiuotas–nekirčiuotas*⁸⁵, galima kelti prielaidą, kad rusų ir lenkų kalbas kaip gimtąsias vartojantiems nelietuviams vilniečiams lietuvių kalbos balsiai yra tapę atskaitos tašku kalbant lietuviškai, todėl jų kalboje regima lietuvių kalbai įprasta trumpųjų ir ilgųjų balsių opozicija.

4. IŠVADOS IR DISKUSIJA. Šiame straipsnyje tikrintas ypač normatyviniams tekstams įprastas teiginys, kad lietuvių vilniečių balsių ilgumas kirčiuotame žodžio gale yra kontaktų su slavų kalbomis ir kalbėtojais padarinys.

Tyrimas parodė, kad kirčiuoto žodžio galo balsius ilgiausius taria rusai ir lenkai. Jų /i/, /u/ kirčiuotame žodžio gale yra 20 ms ilgesni nei lietuvių ar mišrioje šeimoje augusių vilniečių. Mišrioje šeimoje augusių vilniečių vidutinė /i/, /u/ trukmė kirčiuotame žodžio gale statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo lietuvių. Lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių informantų grupėse esama panašios socialinės koreliacijos – ilgesni variantai būdingesni vyresniems, gamybos ir pramonės srityje dirbantiems kalbėtojams. Nė vienoje iš šių grupių balsių trukmė nenurodo socialinio statuso – nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp aukšto ir žemo statuso kalbėtojų /i/, /u/ trukmės. Kitaip sakant, tyrime išskirtos trys kalbėtojų grupės pagal kirčiuotų žodžio galo balsių trukmę tesudaro dvi – lietuvių gimtakalbių (į šią grupę įeina tiek vien lietuvių, tiek lietuvių ir dar kuria slavų kaip gimtąja kalbantys vilniečiai) ir lietuviškai kalbančių rusų ir lenkų – grupės.

Straipsnyje aprašytas tyrimas taip pat atskleidė, kad vilniečių kalboje kirčiuoto žodžio galo /i/, /u/ trukmė tiesiogiai susijusi su įtempimu: nors lietuvių ir mišrioje šeimoje augusių vilniečių /i/, /u/ trukmė statistiškai reikšmingai nesiskiria, skiriasi jų įtempimas – įtemptesnius juos taria mišrioje šeimoje augę vilniečiai. Tokie /i/, /u/ įtempimo analizės rezultatai nepatvirtina prielaidos, kad nuo lietuvių nesiskirianti

85 Čekmonas 2018 [1980].

mišrioje šeimoje augusių vilniečių balsių savaiminė trukmė rodo kirčiuotus žodžio galo /i/, /u/ jų kalboje esant įtemptesnius ir pasislinkus į aukštesnio pakilimo poziciją nei lietuvių, todėl ir tariamus mažesnės trukmės, nei juos taria rusai ir lenkai. Statistiškai reikšmingai besiskiriantys /i/ – /i:/ ir /u/ – /u:/ trukmės vidurkiai taip pat leidžia paneigti lietuvių kalbotyroje įsitvirtinusią nuostatą, kad visi vilniečiai ilgina trumpuosius balsius kirčiuotame žodžio gale. Skirtumą tarp trumpųjų ir ilgųjų balsių realizuoja ne tik lietuviai, bet ir dvikalbiai mišrioje šeimoje augę vilniečiai bei lietuviškai kalbantys rusai ir lenkai, ir tik pavieniai /i/, /u/ variantai patenka į tą patį trukmės intervalą kaip ir /i:/, /u:/.

Apibendrinant galima pasakyti, kad žodžio galo ilginimo genezės tyrimas paneigia prielaidą, kad žodžio galo ilginimo kilmė yra tiesiog intensyvūs lietuvių kontaktai su rusų, lenkų ar kitų Lietuvos tautinių mažumų kilmės kalbėtojais slavais. Aišku viena – slavų kalbos, būdamos negimtosios lietuviams arba būdamos tik viena iš gimtųjų mišrioje šeimoje augusiems vilniečiams, savaime nedaro įtakos kirčiuoto žodžio galo /i/, /u/ trukmei. Jei vadinamasis kirčiuoto žodžio galo ilginimas plisėtų per intensyvų tiesioginį kalbų kontaktą, jis veikiausiai nebūtų toks retas Vilniaus kalbos faktas. Manytina, kad reikėtų ieškoti kitų kalbų kontaktų tipų žodžio galo balsių ilginimui paaiškinti. Ateityje galima kelti bent porą hipotezių, kaip lietuvių vilniečių žodžio galo ilginimą galėjo paveikti kalbų kontaktai. Abi jos susijusios su nelietuviška ilginimo geneze. Galima kelti klausimą, ar ilginimas galėjo rasti šeimoje lietuviškai nekalbėjusiems vilniečiams per kelias kartas perėjus nuo nelietuvių prie lietuvių kaip individo ir šeimos kalbos XIX a. pabaigoje ar XX a. pirmoje pusėje. Tokiu atveju dalis lietuvių vilniečių balsių ilginimą galėjo paveldėti kaip tarties norma. Taip pat gali būti, kad žodžio galo ilginimas atsirado ir kaip socialinės grupės nario tapatybės rodiklis pokariu, ypač tarp pramonės srities darbininkų. Pokario metais vykdant intensyvią gamyklų ir fabriklų plėtrą ir rusifikaciją, į Vilnių atkelta daug rusų kilmės ir rusiškai kalbančių darbininkų⁸⁶. Kalbėdami lietuviškai, jie veikiausiai ilgino žodžio galo balsius, ir tokia tartis galėjo tapti vidiniu grupės kodu.

Stipresnės sąsajos su vyresnio amžiaus, tradicinę veiklą vykdančiais kalbėtojais, be kita ko, dažniau vyrais, rodo žodžio galo balsių ilginimą esant susijusį su įvairiomis kalbėtojų socialinėmis tapatybėmis ir formuojant įvairių socialinių reikšmių lauką. Būdamas socialiai reikšmingas ir dalyvaudamas socialinių reikšmių kūrimo procesuose, ilginimas šiandieniniams vilniečiams tampa ne iš vartosenos drauge su vyresnio amžiaus kalbėtojais nueinančiu ir iš negimtakalbio kalbėjimo kylančiu, bet tiesioginėje kalbinėje interakcijoje kaskart perkuriamu ir įprasminamu gyvybingu reiškiniu. Vilniaus paauglių asocijuojamas su gatvės kultūra⁸⁷, o suaugusiesiems vilniečiams, be kita ko, keliantis miestiečio ir vilniečio asociacijas, siejamas su aukščiausiomis vertybėmis⁸⁸, šiomis dienomis žodžio galo ilginimas gali būti miestietiškos kilmės, todėl kalbant gimtakalbiams lietuviams laikytinas prestižiniu ir funkcionuoja kaip kalbėtojo miestietiško ir vilnietiško nuoroda.

⁸⁶ Stravinskienė 2014, 50.

⁸⁸ Čičirkaitė 2017.

⁸⁷ Čekuolytė 2017.

Literatūra:

- ANDROUTSOPOULOS, JANNIS, 2000: „Extending the concept of the (socio)linguistic variable to slang“, *Mi a szleng?*, ed. Tamás Kis, Debrecen: Kossuth Lajos University Press, 109–140.
- BEST, CATHERINE; WINIFRED STRANGE, 1992: „Effects of phonological and phonetic factors on cross-language perception of approximants“, *Journal of phonetics* 20, 305–330 (http://www.haskins.yale.edu/sr/SR109/SR109_07.pdf).
- BOERSMA, PAUL; DAVID WEENINK, 2010: *Praat: Doing phonetics by computer* (programos versija 6.0.08).
- COUPLAND, NIKOLAS, 2007: *Style. Language variation and identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ČEKMONAS, VALERIJUS, 2018 [1980]: „К проблеме литовско-белорусской фонетической интерференции в Пелясе“, *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 387–415.
- ČEKUOLYTĖ, AURELIJA, 2017: *Vilnius Adolescents' social order: An outsider's look inside. An ethnographic and sociolinguistic study of social categories and stylistic practices among Vilnius adolescents* (daktaro disertacija), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ČIČIRKAITĖ, RAMUNĖ, 2017: „Vilniaus kalbos variantų socialinės reikšmės“, *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*, sudarė Loreta Vaicekauskienė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 143–158.
- ČIČIRKAITĖ, RAMUNĖ, 2018: „Visy, kity, abū. Ar žodžio galo ilginimas būdingas visiems vilniečiams?“, *Taikomoji kalbotyra* 10, 68–85 (<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/189/132>).
- ČIČIRKAITĖ, RAMUNĖ, 2019: *Vilniaus kalbos fonetinių ypatybių socialinės reikšmės: stigmatizuojamas ilginimas ir santykis su žiniasklaidos kalba* (daktaro disertacija), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ČIČIRKAITĖ, RAMUNĖ; LORETA VAICEKAUSKIENĖ, 2012: „Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė“, *Taikomoji kalbotyra* 1 (<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/14/8>).
- GERŽOTAITĖ, LAURA, 2017: „Geolingvistinis Babtų apylinkių šnektų tyrimas“, *Babtai*, sudarė Domijonas Šniukas, Vilnius: Versmė (http://www.llt.lt/pdf/babtai/LLT_Babtai_Gerzotaite_moksl_str_2016_11_04.pdf).
- GIRDENIS, ALEKSAS, 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GRINAVECKIENĖ, ELENA; VYTAUTAS VITKAUSKAS, 1997: *Lietuvių tarmių tekstai: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šneka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- GRUMADIENĖ, LAIMA, 1983: „Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев“, *LKK* 23, 62–101.
- GRUMADIENĖ, LAIMA, 1989: „Ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimas miestiečių lietuvių kalboje“, *Blt* 3(2), 292–297.
- JAROSLAVIENĖ, JURGITA, 2015: „Lietuvių kalbos trumpųjų ir ilgųjų balsių kiekybės ir kokybės etalonai“, *Bendrinė kalba* 88 (http://www.bendrinekalba.lt/Html/88/Jaroslaviene_BK_88_straipnis.pdf).

- KARDELIS, VYTAUTAS, 2014: „Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai“, *Lietuvių kalba* 8 (<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/viewFile/56/60>).
- KAZLAUSKAITĖ, RŪTA, 2005: *Šiauliškių patarmės pietinių šnektų tekstai ir komentarai*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- KAZLAUSKAITĖ, RŪTA; LIONĖ LAPINSKIENĖ, RIMA BACEVIČIŪTĖ, 2007: *Vakarų aukštaičiai šiauliškiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- LABOV, WILLIAM, 1972: *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LazŠT – Lazūnų šnektos tekstai. *Tarmių tekstynas*, sudarė Jurgita Jaroslaviėnė, Nijolė Tuomienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LESKAUSKAITĖ, ASTA, 2018: „Šiaurinių pietų aukštaičių lingvistinis kraštovaizdis XX a. 6–7 dešimtmetyje“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sudarė Rima Bakšienė, Nadežda Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–44.
- LKE² – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sudarė Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- MARKEVIČIENĖ, ŽANETA, 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai 1*, Vilnius: Vilspa.
- MIKULĖNIENĖ, DANGUOLĖ, 2016: „Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės“, *Lietuvos lenkų tarmės*, redaktorė Kristina Rutkovska (http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf).
- MIKULĖNIENĖ, DANGUOLĖ, 2018: „Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sudarė Rima Bakšienė, Nadežda Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–26.
- MOROZOVA, NADEŽDA, 2014: „Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai“, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 238–252.
- PAKERYS, ANTANAS, 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslo.
- PAKERYS, ANTANAS, 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Enciklopedija.
- PUPKIS, ALDONAS, 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- PUPKIS, ALDONAS, 2006a: „Ką parodė Kalbos švaros dienos“, *GK³* 5, 3–9.
- PUPKIS, ALDONAS, 2006b: „Ką parodė Kalbos švaros dienos“, *GK³* 6, 3–12.
- RUTKOVSKA, KRISTINA, 2014: „Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai“, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 216–227.
- RUTKOVSKA, KRISTINA, 2016: „Lenkų tarmės Smalvų tarminiame plote: paplitimas, funkcionavimo ypatybės, kalbiniai bruožai“, *Lietuvos lenkų tarmės*, redaktorė Kristina Rutkovska (http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkovska_lenku_tarmes_smalvu_lt.pdf).
- STRAVINSKIENĖ, VITALIJA, 2014: „Vilniaus m. etninė-demografinė padėtis: 1944–1951 m.“, *Istorija* 95, 40–57.
- THOMAS, ERIK, 2011: *Sociophonetics. An Introduction*, New York: Palgrave Macmillan.
- TRUMPA, EDMUNDAS, 2008: *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- TUOMIENĖ, NIJOLĖ, 2008: *Ramaškonų šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- URBANAVIČIENĖ, JOLITA, 2010: *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- VAITKEVIČIŪTĖ, VALERIJA, 1966: „Kovokime su tarties ir kirčiavimo klaidomis dar mokyklos suole“, *Kalbos kultūra* 10, 28–35.
- VIDUGIRIS, ALOYZAS, 2004: *Zietelos lietuvių šnektą*, Vilnius: Presvika.
- VIDUGIRIS, ALOYZAS, 2014: *Lazūnų šnektą*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vilniečių interviu duomenų bazė „Kalba Vilnius“, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centras (<http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt>).
- VITKAUSKAS, VYTAUTAS, 1972: „Nepateisinami dalykai teatre“, *Kalbos kultūra* 22, 50–53.
- VITKAUSKAS, VYTAUTAS, 1973: „Sėkmės, jaunieji aktoriai“, *Kalbos kultūra* 24, 47–50.
- VITKAUSKAS, VYTAUTAS, 1978: „Kokios kalbos moko vaikus teatras“, *Kalbos kultūra* 35, 21–26.
- VITKAUSKAS, VYTAUTAS, 1991: „Mūsų teatras ir lietuvių kalba“, *GK*³ 1–2, 1–3.
- ZietŠT – Zietelos šnektos tekstai 1*, sudarė Aloyzas Vidugiris, Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Ramunė Čičirkaitė

IS THE DURATION OF VOWELS IN WORD ENDINGS DETERMINED BY LANGUAGE CONTACT? A RIDDLE OF THE PAST FROM THE PERSPECTIVE OF SEVERAL GENERATIONS OF MULTILINGUAL RESIDENTS IN VILNIUS (DURATIONAL ASPECT)

Summary

This article attempts to verify the historically set axioms associated with the lengthening of vowels in word endings and its origin that are still popular in the normative tradition of Lithuanian linguistics; first of all, it posits that language contact affects the duration of vowels of Lithuanian mother tongue speakers in Vilnius and that lengthening of vowels thus originates from Russian and Polish.

The article compares the pronunciation of three groups of Vilnius residents: 1) Lithuanian (those who grew up in Lithuanian-speaking families), 2) bilingual (those who grew up in a family where only one of the parents was Lithuanian and both Lithuanian and Russian / Polish or another Slavic language were used) and 3) native Russian and Polish speakers. The formulated hypothesis is that if longer endings occur in the speech of native Lithuanian speakers because of the influence of Slavic languages, those respondents who grew up in bilingual families and spoke Lithuanian and Russian or Polish at home would produce a longer /i/ and /u/ than native Lithuanian speakers from monolingual Lithuanian families.

After comparative analysis of the stressed vowel duration in endings produced by respondents of different ethnic and linguistic backgrounds, it became evident that language contact was not the reason why native Lithuanian speakers produce not only short, but also long vowel variants in word endings. The instrumental values of the vowel durations pro-

duced by respondents who grew up in bilingual families were not significantly different from those produced by those who grew up in families speaking only Lithuanian. Thus, this feature is the same in the speech of both groups of respondents. Furthermore, the instrumental values of the vowel durations produced by respondents from these two groups were significantly different from the values of the vowel durations produced by native Russian or Polish speakers when speaking Lithuanian.

In conclusion, the investigation of the genesis of lengthening in the word ending has disproven the assertion that ending lengthening originated from intense language contact between Lithuanian and Russian, Polish, and other Slavic languages spoken by the ethnic minorities of Lithuania. It is clear that the Slavic languages, which are non-native for Lithuanians or one of the native languages for Vilnius residents from bilingual families, do not, on their own, influence the duration of stressed /i/ or /u/ in the word ending. If lengthening of these vowels spread because of intense language contact, the occurrence of these lengthened variants would not be as rare in Vilnius speech as it currently is. It is possible, however, that other types of language contact could explain the vowel lengthening in word endings. In future research, there are two potential hypotheses that could explain how language contact might have affected ending lengthening in the speech of Vilnius residents. They are both connected with lengthening by non-native Lithuanian speakers. One might wonder whether lengthening could have originated when the ancestors of Vilnius residents transitioned from speaking some Slavic language to speaking Lithuanian on an individual or family level at the end of the 19th century or in the first half of the 20th century. In this case, some Vilnius residents could have inherited lengthening as a mother tongue norm. It is also possible that lengthening in the ending originated as an indicator of an in-group member identity in the post-World War II period, especially among workers in the manufacturing industry. During that period, intense expansion of factories and russification took place and many blue-collar Russian and Russian-speaking workers settled in Vilnius. When speaking Lithuanian, they were probably producing longer vowel endings and this pronunciation could have become an internal code of the group.

RAMUNĖ ČIČIRKAITĖ
Sociolingvistikos centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ramune.cicirkaite@sociolingvistika.lt

Gauta 2019 m. kovo 15 d.

ARCHIVUM

Lithuanicum 21, 2019

Leidžiamas kartą per metus / Annual

DAILININKAS

Alfonsas Žvilius

MAKETUOTOJAI

Nijolė Juozapaitienė

Saulius Juozapaitis

REDAKTORĖS

Irena Štikonaitė

Jūratė Sviackevičienė

KOREKTORĖ

Aldona Kaluinienė

Lietuvos
mokslo
taryba

ARCHIVUM *Lithuanicum*

21 tomo (2019) leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA pagal Valstybinę

lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024

metų programą (projekto finansavimo

sutartis Nr. S-LIP-19-12)

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

ARCHIVUM *Lithuanicum*

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

www.istorija.lt/journals/archivum-lithuanicum/

Tel. (+370 5) 261 44 36

SPAUSTUVĖ / PRINTER

UAB Petro ofsetas

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 273 33 47

2019 12 03

Tiražas 250 egz.